

Antiliberalisme, protesta i subordinació popular al sud del País Valencià*

El tradicionalisme polític en el desenvolupament d'una agricultura catalana

per Jesús Millán

La historiografia contemporània, en destacar el suport popular al carlisme en determinades zones, ha suscitat el problema del seu vertader significat polític. Els historiadors han après a descobrir una pràctica relacionada amb les reivindicacions populars i a no quedar-se en les simples formulacions doctrinàries. En aquest sentit, el carlisme no és un fenomen únic, sinó que forma part dels moviments de resistència de l'ordre tradicional davant l'ascens de la societat burgesa. «*Cualquier llamamiento a resistir la conquista del extranjero y el burgués, aunque fuese lanzado por el sacerdote o el rey —ha escrit Eric J. Hobsbawm—¹ producía fácilmente no sólo el saqueo de las casas de los comerciantes y los abogados de la ciudad, sino la marcha ceremoniosa con tambores, santos y banderas, para ocupar y dividir la tierra, asesinar a los propietarios, raptar a sus mujeres y arrojar a la hoguera los documentos legales. Pues, seguramente, el campesino era pobre y carecía de tierras contra el deseo de Cristo y el rey.*»

Pel que fa a Espanya, la política liberal no va beneficiar els sectors més pobres de població pagesa. Ni l'abolició dels senyorius ni les desamortitzacions van donar terres als pagesos que no en tenien, encara que, per contra, respectaren o enfortiren les grans propietats preexistents. En oposar-se el carlisme al règim liberal, ¿no recaptava, tal volta, l'adhesió d'aquells que treballaven una terra que no els pertanyia? Jaume Torras² ha reivindicat, amb raó, el caràcter substantiu de l'antiliberalisme pagès, que no pot ser despatxat com un simple «obstacle al progrés», necessàriament superat per la lògica de la història. Però, ¿fins a quin punt el carlisme representava, com podria suggerir el text d'Hobsbawm, quelcom de semblant a una *via pagesa* que no va triomfar a la revolució liberal espanyola? En aquest cas, com cal explicar-ne la poca acollida en zones caracteritzades pel proletariat agrícola, com Andalusia? Evidentment, abans de traslladar el carlisme d'un extrem a l'altre de l'espectre polític, convé parar-nos en aquestes qüestions.

* Els professors Ramon Garrabou i Pedro Ruiz Torres formularen crítiques a una versió anterior d'aquest treball, que he procurat de tenir en compte. A tots dos, el meu agraïment.

1. Eric J. HOBSBAWM, *Las revoluciones burguesas*, II (Madrid 1974), p. 285.

2. Jaume TORRAS, *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823* (Esplugues de Llobregat 1976).

Una agricultura dirigida per la renda

L'ampli ressò social de l'absolutisme a l'extrem sud valencià està llargament confirmat. Els coetanis ens han transmès una imatge compacta de la societat oriolana hostil al règim constitucional. Una carta publicada el 1822 al «Diario de Valencia» descriu un seguici format a Oriola per «una multitud de la ínfima plebe» donant visques a la religió i al rei absolut i informa sobre la distribució d'escarpelles vermelles, distintius «*de la religión y del cristianismo (...) que los llevan en sus gorros, monteras y sombreros los moradores de esta poblada y dilatada vega*».³ Quinze anys més tard, el març de 1837, el coronel carlista Forcadell feia la seva entrada, enmig del repicar de campanes, dins una Oriola engalanada. Al cap de pocs dies Forcadell emprenia el retorn amb un nou batalló de voluntaris reclutats a la ciutat. Encara el 1874 el carlista Miguel Lozano repetiria un fet idèntic, que era recordat per Gabriel Miró: «*Muy de mañana se puso la ciudad como un campamento. Daba gozo. Las mujeres colgaban escapularios y medallas del pecho de los carlistas. Les traían flores y ponciles. Amasaban para ellos. Casadas y mozas les besaban, y se subían a la grupa de sus caballos*».⁴

Com generalment reconeix la historiografia actual, el suport al carlisme tampoc no cal buscar-lo aquí en una pagesia immersa en l'aïllament d'una economia autàrquica de baixos rendiments. Una simplista assimilació amb la delinqüència i el bandolerisme portaria a indagar les arrels de la revolta carlista en els estrets marges d'una agricultura endarrerida, incapaç de sostenir un nombre creixent d'homes. Al contrari, l'horta del Baix Segura havia experimentat un ampli creixement agrícola al llarg del segle XVIII i s'incloïa entre les més dinàmiques del País Valencià. Per més que l'autoconsum continués ocupant una part important de l'economia agrària fins a finals del segle XIX, no era aquest precisament el tret distintiu de l'agricultura comarcal. Igual com en altres zones del regadiu coster, el Baix Segura produïa una gran quantitat de seda, oli, barrella, blat, civada, hortalisses i fins i tot una quantitat considerable de taronges.⁵ Es tractava de produccions en gran manera comercialitzades, vinculades ja des de la fi del segle XVII amb l'exportació als mercats europeus.

Tocant a l'argument de la protesta contra la proletarització, requereix especials matisos en funció de l'estructura agrària vigent. No era la revolució liberal la que desposseiria els pagesos de les terres comunals, perquè aquestes ja feia temps que havien desaparegut. L'expansió agrària al llarg del segle XVIII havia arraconat de manera definitiva les utilitzacions col·lectives de la terra.⁶ D'aquesta manera, el creixement demogràfic produït al llarg del set-cents no havia fet sinó incrementar una població desposseïda de terra. A la fi del segle XVIII les comarques del sud valencià registren les proporcions més grans de població jorna-

3. «Diario de Valencia» (21-I-1822).

4. Gabriel MIRÓ, *Nuestro padre San Daniel. Novela de capellanes y devotos* (Madrid 1981), ps. 154-155.

5. Antonio Joseph CAVANILLES, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reyno de Valencia*, II (Saragossa 1958), ps. 362 i ss.

6. Jesús MILLÁN, *La ciudad y los señores. La crisis del realengo foral en el sur del País Valenciano*, dins «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», 2 (1980), ps. 63-67.

lera.⁷ Això mateix passava a Oriola: al cens de Floridablanca del 1787 un 68,5 % de la població activa agrària eren jornalers. Fou, doncs, sota aquest antic règim, després victorejat per «l'ínfima plebs», quan els pagesos es veieren reduïts en bona part a treballadors sense terra pròpia. ¿Pogué el liberalisme incrementar encara més aquest grau de desposseïment? A primer cop d'ull, sembla difícil que hagi estat així, almenys en proporcions apreciables. El 1787 el 69,5 % de la població agrària del municipi oriolà era integrat per jornalers. Segons el cens del 1857, aquests representaven un 70 %. Els criteris de classificació pogueren variar entre ambdós censos, però, en qualsevol cas, la Junta d'Agricultura d'Alacant descartava, el 1850, la idea d'una superabundància d'assalariats agrícoles: «*En la huerta de Orihuela no suele escasear el trabajo para los jornaleros en años comunes.*»⁸

Malgrat tot, un examen de les maneres d'explotar la terra no permet d'eliminar completament la hipòtesi d'una major proletarització. La utilització del terme «jornaler» no és exempt en aquest cas d'ambigüitats. La manca de propietat de la terra no implica necessàriament la contrapartida del treball assalariat. Des de començaments del segle XVIII la fórmula d'explotació més corrent era l'arrendament a curt termini. Els amos de la terra la cedien en lloguer per a un període limitat —sis anys, generalment— a pagesos que no eren propietaris o ho eren en molt petita mesura: normalment els era exigit que hipotequessin alguns béns com a garantia de l'arrendament. Precisament, la necessitat d'obtenir un cultiu adequat, per tal de poder elevar la renda, duia en ocasions a parcel·lar les finques entre masovers molt pobres o a tolerar el sots-arrendament. Aquest mecanisme, en conjuntures favorables, permetia millorar el cultiu i alhora contribuïa a fer extremament borrosa la frontera entre arrendataris i jornalers: si aquests eren treballadors i se sotmetien al programa de cultiu que dictava l'amo podien confiar a sortir del món dels assalariats i convertir-se en pagesos arrendataris.⁹ Aquest criteri dels amos, com veurem, va poder ser modificat amb el triomf dels nous propietaris liberals.

Durant la primera meitat del segle XVIII els amos van procurar introduir cultius comercials que asseguressin una alta cotització i que, per tant, permetessin una elevació de la renda en el futur immediat. En els anys centrals de la cen-

7. Josep Emili CASTELLÓ TRAYER, *El País Valenciano en el censo de Floridablanca (1787)* (València 1978). També són d'interès les observacions que sobre el desposseïment pagès fa Camilo J. CELA CONDE, *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca* (Madrid 1979), ps. 10-20.

8. Joaquín DEL MORAL RUIZ, *La agricultura española a mediados del siglo XIX (1850-70). Resultados de una encuesta agraria de la época* (Madrid 1979), ps. 205-210. També convindria considerar l'emigració.

9. La transformació de jornalers en cultivadors directes tingué lloc també a començaments del segle XVIII, quan grans finques foren distribuïdes, almenys en part, a emfiteutes per fundar senyorijs segons el privilegi alfonsí. Així, el capítol catedralici d'Oriola donà preferència en repartir els lots a Bigastre a «els criats y llauradors de capítol» (*Dietari 1692-1707*, fs. 262v, 277, Arxiu Catedral d'Oriola [ACO]). Sobre la substitució del treball assalariat per certes formes de cessió de la terra, Joan MARTÍNEZ ALIER, *Sharecropping: some illustrations*, «The Journal of Peasant Studies», vol. 10, núms. 2-3 (1983), ps. 94-106, i *Renda de la terra, explotació i excedent*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 1 (1978), ps. 38-63. L'evolució de l'agricultura fins a mitjan XVIII compta amb l'útil estudi de David BERNABÉ, *Tierra y sociedad en el Bajo Segura (1700-1750)* (Alacant 1982). A l'apèndix reproduceix l'evolució de la renda de diverses propietats eclesiàstiques.

túria els rendistes aconseguiren ràpidament beneficis, gràcies a la forta tendència alcista del preu dels arrendaments. En canvi, des del darrer terç del segle aquesta escalada es trenca o es debilita per donar pas a l'estancament o a puges més moderades, no exemptes de retrocessos. L'època daurada dels rendistes quedava enrera, però les causes no rauen en l'oposició activa dels masovers, sinó més aviat en un fenomen distint: la seva ruïna. Tal i com ells mateixos es descriuen el 1765, aquests pagesos eren «los más arrendadores y otros de cortas propiedades».¹⁰ A diferència dels arrendataris anglesos o dels grans masovers andalusos o mallorquins, els seus mitjans en eines per llaurar la terra, diners o bestiar eren escassos, sobretot en relació amb l'agricultura intensiva a què obligava l'horta.¹¹ El 1787, mentre que el cens recollia 1567 pagesos a la comarca, només es registraren 783 parelles de bous: ni tan sols una per cada dos cultivadors.¹²

El fort preu de la renda de la terra no ha estat suportat per aquests pagesos de poc capital. Des del 1781 el capítol decidí dividir en dues parts la seva hisenda de Cantallops de la Serra, però és significatiu que amb aquesta menor cessió de terra, més proporcionada a l'escàs capital del pagesos, els eclesiàstics amb feines aconseguiren sostenir la renda. Igualment, a Mata-redona, el pas de quatre a cinc arrendataris el 1788 no permeté fortes puges a curt termini.^{12 bis}

Aquest objectiu —assegurar-se un cert nivell de renda— obligava a parcel·lar la terra en comptes de prescindir del seu cultiu, de la mateixa manera que anteriorment havia induït a la roturació i a la innovació de l'agricultura. Molts rendistes no es podien permetre de tenir les terres sense conrear o sotmeses a pràctiques extensives, i aquesta necessitat havia fet progressar l'agricultura en el passat. Tota l'expansió del segle XVIII estava basada en el treball dels pagesos pobres, utilitzats com a masovers que no eren amos de la terra. La introducció de collites comercials, com la seda o la barrella, assegurava la solvència dels pagesos a l'hora de pagar els arrendaments o els préstecs de capital que rebien. D'aquí que el lliure accés als mercats exteriors fos una reclamació constant dels rendistes, ja que només així podien assegurar la venda a bon preu de les collites dels masovers, i això, a curt termini, duia a una elevació de la renda que desposseïa el llaurador de l'ingrés adicional derivat del seu treball. El sistema, per tant, descansava sobre la fràgil base d'una manipulació del treball pagès. El rendista, en primer lloc, s'assegurava que la terra que cedia no seria dedicada a conreus de subsistència, sinó a aquells que obtinguessin una més alta cotització. Però la pressió de la renda feia que el pagès, després d'haver fet

10. Arxiu del Regne de València (ARV), *Real acuerdo* (1774), núm. 69, fs. 767-787v.

11. Una síntesi sobre l'agricultura anglesa a Eric HOBBSAWM i George RUDE, *Revolución industrial y revuelta agraria. El capitán Swing* (Madrid 1978), ps. 23-102; J. D. CHAMBERS i G. E. MINGAY, *The agricultural revolution, 1750-1880* (Londres 1966), ps. 106-147. Sobre l'agricultura andalusa, *vid.* Miguel ARTOLA i altres, *El latifundio. Propiedad y explotación, ss. XVIII-XX* (Madrid 1978); Antonio BERNAL, *La lucha por la tierra en la crisis del Antiguo Régimen* (Madrid 1979), i Josefina CRUZ VILLALÓN, *Propiedad y uso de la tierra en la Baja Andalucía: Carmona, siglos XVIII-XX* (Madrid 1980). Sobre Mallorca, *vid.* Isabel MOLL i Jaume SUAU, *Senyors i pagesos a Mallorca (1710-1860/70)*, «Estudis d'Història Agrària», 2 (1979), ps. 95-170, i Vicenç M. ROSSELLÓ i VERGER, *Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX*, «Randa», 12 (1981), ps. 19-60.

12. Arxiu Municipal d'Oriola (AMO), *Libro capitular* (1787), fs. 60-61v.

12 bis. Una actuació similar dels dominics el 1785 i el 1793, Arxiu Històric d'Oriola (AHO), *Libro de consejos*, 1754-1794, fs. 269, 374-375.

un conreu costós i intensiu, tornés a un estat proper a la subsistència.

Això no obstant, no sembla que els ingressos de mercat dels pagesos i la puja de la renda anessin paral·lelament, sobretot a partir de mitjan segle. L'elevació de la renda degué superar el marge de rendibilitat de les principals collites comercials. Sens dubte era aquest mecanisme —i no les repetides però inútils limitacions oficials a l'exportació de seda— el que feia que aquest producte deixés de funcionar com la línia que assegurava el pagament de la renda i dels préstecs per part del llaurador. El 1781 una llarga llista d'hisendats denunciava per això com a «*notoria la decadencia de todo labrador a término de no tener quien anticipe por frutos lo preciso para sus urgencias dexando de hacer con oportunidad lo conveniente a su perfección; procediendo todo de no tener la seda el precio que antes gozaba, y también la salida que antes tenía*».¹³

La barrella sofrí una decadència similar. Les guerres de final del segle i el descobriment de la sosa sintètica prengueren mercats a aquest producte d'ús industrial. En aquestes circumstàncies, molts masovers foren incapaços de mantenir el nivell assolit anteriorment per l'agricultura. Cavanilles reiteraria la falta d'amor al treball dels llauradors sense terra, però aquest tòpic no pot ser acceptat sense res més. Algun exemple és suficient per demostrar-ho: el 1794 Antonio Riera conreava terres del capítol que havien perdut el reg i s'havien convertit en secà. Malgrat tot, Riera havia sembrat dues vegades «a pala i llegó», segurament per manca de bestiar de tir. Fins i tot havia construït una sínia, però, segons es desprèn d'una inspecció, resultava incapaç per recuperar el regatge. Els experts anunciaven que, per segona vegada, perdria la llavor, per la qual cosa no procedia cobrar-li arrendament. Tot i així, el capítol decidí només rebaixar la renda a la meitat per tal de no posar un precedent. La crisi comercial, la ruïna dels arrendataris i la forta epidèmia de 1811-12 acabaren per desfer les bases de la prosperitat agrícola del passat.¹⁴

En els darrers anys del segle XVIII l'agricultura comarcal degué caracteritzar-se per uns masovers pobres que es debatien en l'alternativa de treballar desesperadament, només per poder continuar en la terra o caure en la indigència. La crisi, encara que de manera diferent, afectà tots els sectors d'una societat basada en l'agricultura: treballadors assalariats, agricultors arrendataris i rendistes amos de la terra. El 2 de maig de 1808, al temps que esclatava a Madrid la insurrecció popular antifrancesa, el municipi oriolà insistia, una vegada més, en el fet que la ruïna de l'agricultura i la pèrdua de les collites «*tienen a los labradores en la mayor miseria, la que es transcendental a los dueños, a quienes no pagan sus arriendos; a los jornaleros, porque no les dan que trabajar; y a los diezmos porque no pueden dar cultivo a los frutos, y tierras que corresponde*».¹⁵

13. *Id.* (1781), fs. 71-72. L'important paper de la seda a l'agricultura valenciana del set-cents ha estat destacat per Vicente MARTÍNEZ SANTOS, *Cara y cruz de la sedería valenciana (siglos XVIII-XIX)* (València 1981).

14. Sobre l'activitat comercial d'Alacant i la seva crisi, *vid.* Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria en el antiguo régimen* (València 1981). El cas citat a ACO, *Libro de acuerdos capitulares, 1794-95* (22-v-1794). La pèrdua del regatge era un problema freqüent, per exemple *Id.*, 1786-89 (22-v-1786).

15. AMO, *Libro capitular, 1808*, fs. 309-310.

En efecte, la ruïna dels pagesos acabava repercutint en els amos. Ja el 1792 el capítol catedralici sofrí una fallida a les seves finances.¹⁶ D'altra banda, molts masovers renunciaven als arrendaments amb fórmules com aquesta: «*No puede continuar en dicho arriendo hasta su conclusión por causa de sus muchas cortedades por los contrarios tiempos que ha experimentado y pérdidas de esquilmos y bienes que alcanza a tal su cortedad y miseria que no ha podido pagar el citado D. Joaquín (...) cuya cantidad se obliga a hacerla efectiva (...) siempre y cuando venga a mejor fortuna.*» Per descomptat, l'amo podia desnonar el masover insolvent i buscar-ne un altre que li oferís més garanties. La gestió dels rendistes eclesiàstics es guiava també per aquests criteris de rendibilitat. El 1788, per exemple, el capítol es decantà per arrendar unes terres a Juan Navarro, previ desnonament de Juan Medrano, a causa del fet que «*tiene averio suficiente para la labranza, lo que no concurre con el dicho Medrano.*»¹⁷ Però aquesta solució fou cada vegada més difícil, a causa de la generalitzada ruïna de la majoria dels pagesos, ço que féu que els rendistes haguessin d'encarar l'alternativa de finançar en termes considerables els seus masovers —cosa que només podien intentar els més poderosos— o bé resignar-se a tolerar els endarreriments del pagament i un conreu més imperfecte de les seves finques. Molts amos es veien obligats a admetre aquesta darrera solució pel fet que l'abandó del conreu suposava la pèrdua del regatge, amb la qual cosa es reduïa dràsticament el valor de la terra. En qualsevol cas, el remei significava menors ingressos per a aquells que vivien de les rendes.

La lluita contra la descapitalització.

La crisi inicial del segle XIX i la revolució burgesa

Els pagesos no assistiren impasibles a llur ruïna. La delinqüència i el bandolerisme foren formes de protesta social des de la segona meitat del segle XVIII.¹⁸ La població que no trobà cabuda dins l'agricultura donà pas a una important massa d'indigents, però també donà pas a la proliferació d'una economia marginal, com ara la pastura de cabres, contra la qual es manifestarien irritats els conreadors de l'horta.¹⁹

Però el malestar no es manifestà només quan l'empobriment dels llauradors ja s'havia consumat. El motiu de la seva decadència cal trobar-lo en la renda en un doble aspecte. D'una banda, pel que fa al preu pagat a l'amo de la terra,

16. ACO, *Actas capitulares*, 1792-93 (12 i 13-iv i 7-v-1792); *Id.*, 1794-95 (23-vi-1794).

17. AHO, *Protocolo de Juan Carrasco*, 1794, fs. 438v. i ss. ACO, *Acuerdos capitulares*, 1786-89 (24-i-1788). La manera d'acordar els arrendaments ens mostra que l'objectiu del capítol era maximitzar la renda. El 1792, per exemple, s'aproven dos arrendaments per 24 lliures «*o más si se pudiese arbitrar*»; el 1794 es renova un altre arrendament conservant la mateixa renda després d'informar-se «*estar en lo sumo el tanto de arriendo que paga*» (*Id.*, 1792-93, 23-i-1792; *Id.*, 1794-95, 16-vi-1794). La puja de la renda apareix sovint unida a la introducció de nous cultius (*Id.*, 1786-89, 11-xii-1786; *Id.* 1792-93, 7-vii i 28-vi-1792).

18. Manuel ARDIT LUCAS, *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)* (Esplugues de Llobregat 1977), ps. 51-58. Antonio ESCUDERO GUTIÉRREZ, *El bandolerismo valenciano (1814-1823)*, «*Questions Valencianes*», 1 (1979), ps. 211-236.

19. AMO, *Libro capitular*, 1796, fs. 251-254. *Id.*, 1801, fs. 36-37v.

la renda reduïda, per transferir-los al propietari, els beneficis de l'agricultor. De l'altra, la renda que pagava el llaurador no tan sols incloïa el preu de terra arrendada, sinó també els dels mitjans de conreu que se li havien avançat. Era, per tant, una renda mixta que derivava tant del domini privat de la terra com de la propietat d'un capital que el llaurador no tenia en les proporcions exigides pel conreu. Generalment, molts masovers pobres només disposaven per al pagament dels préstecs de la seva futura collita. Per això, una venda apresada, forçada per la peremptorietat dels venciments, feia perillar, no ja les seves possibilitats d'atendre el lloguer, sinó el seu mateix nivell de vida, de manera que el pagès era arrossegat cap a les files dels miserables. «*De quinientos labradores —afirma un memorial del 1778— no se sacan cinco que puedan conservar sus cosechas para venderlas en buen tiempo; aún más, que puedan conservar de sus frutos para la manutención del año, y simentera.*»²⁰ ¿Fins a quin punt els amos de la terra i els prestamistes eren els mateixos agents? Sens dubte, els contractes deixen entreveure que els propietaris més poderosos finançaven també els seus masovers, sobretot quan es tractava de conrear noves terres. Però, igualment, no deixen d'aparèixer agents especialitzats en el crèdit agrari: Pedro Superviela, D. Beltrán Salaranque (ambdós del comerç), D. Carlos Ruiz, cap al 1760. Aquesta probable separació entre titularitat de la terra i capacitat de finançament degué mantenir-se en molts casos fins que la revolució, el segle XIX, permeté que aquells que disposessin de diners poguessin adquirir finques amb facilitat. Però, al segle XVIII, per a aquests prestamistes que ensopegaven amb un mercat de la terra bloquejat per l'amortització el crèdit podia ser una ocasió de participar en l'explotació agrària i, fins i tot, d'apropiar-se la propietat residual dels pagesos. El 1777 el capítol hagué de resignar-se que les terres que venien els seus emfiteutes a Bigastre anessin a parar a mans de forasters, com passava, pel fet d'«*hallarse los vendedores precisados a ejecutarlo para salir de los apremios con que estan conminados al pago de sus créditos.*»²¹

La pressió que el crèdit representava sobre els masovers no féu sinó generalitzar-se al llarg del segle. La necessitat de sostenir el nivell de la renda de la terra degué obligar molts amos a practicar una parcel·lació excessiva, confiada als qui eren poc menys que jornalers, o a obligar els masovers a una transformació dels cultius en decadència. Tant l'una cosa com l'altra necessitava el concurs del crèdit, que només controlaven uns pocs. En poc menys de deu dies del catastròfic any 1804 Antonio Arnaldo —significativament anomenat «El Gran»— efectuà préstecs, per valor de més de sis mil rals, a trenta-un petits masovers de tota la comarca. Arnaldo adquiria terres en la desamortització de Godoy, però és més que probable que molts dels seus deutors ho perdessin tot.²² Aquesta creixent dependència del crèdit va servir perquè els amos del

20. ACO, *Libro de acuerdos capitulares, 1777-79* (15-I-1778).

21. *Ibid.*, (7-VIII-1777). La fusió entre prestamistes i arrendadors de terra seria molt més gran durant la Primera Guerra Carlina, segons es desprèn del treball de Basilisa LÓPEZ GARCÍA, *Conflictividad social y coyuntura económica en Orihuela en la transición al liberalismo. Los juicios de paz de 1836*, «*Anales de Historia Contemporánea*», 1 (1982), p. 88. El caràcter d'aquesta renda mixta és analitzat per Karl MARX, *El capital. Crítica de la economía política*, III (Mèxic 1978¹³), ps. 583 i 743.

22. AHO, *Protocolo de Juan López, 1804*, fs. 135v-154. Arnaldo havia prestat en blat per import de la quantitat esmentada. Com és norma en aquests contractes de préstec, l'inte-

capital s'apropriessin una propietat agrària en expansió; a canvi, es privava els petits masovers dels seus darrers residus d'autonomia econòmica: si es perdia la petita parcel·la familiar es feia més difícil aconseguir un arrendament i el treball assalariat era una alternativa identificable amb la mendicitat.

En aquest context s'han d'entendre les actituds dels pagesos. Des de la dècada del 1760, coincidint amb la forta puja de la renda, es veien amenaçats per un declivi irremeiable. El 1765 uns setanta pagesos d'Oriola remeteren al Consell Reial un projecte de germandat.²³ La seva finalitat seria formar un fons comú de llavors i diners que els permetés un finançament propi, tant per a la sembra com per a les despeses de conreu. D'aquesta manera, intentaven deslliurar-se de la renda del capital que havien de demanar en préstec: *«Impedidos de su necesidad, y de las obligaciones, que siempre eran unas de mantener sus criados, aperos, y pares de labor con alimentos, y salarios, acudían a pedir dinero prestado a varios sugetos acaudalados de la Ciudad y contorno que solían darlo a ciertos intereses, y los necesitados escusaban el grabamen por no perezer del todo, sucediendo lo mismo poco más, o menos en quanto a préstamos de granos para la sementera que o no se hallaban (...) o no eran de calidad y bondad oportuna, o con la de pagarlos en dinero, y determinados precios (...) a tiempo que les desarma el aprovechamiento y buena venta de sus cosechas.»*

La temptativa de crear un cert fons comú de capital no provenia de treballadors assalariats, sinó d'uns pagesos amb alguns recursos però amenaçats de descapitalització per la pressió de la renda. Com a prova d'això, els estatuts preveïen que al moment de llur ingrés els membres haurien de demostrar que disposaven almenys d'un parell de bous i eines.²⁴ En trencar el monopoli que sobre els mitjans de capital tenien els prestamistes, el projecte del 1765 tractava de reconstituïr els marges de beneficis d'una gran capa de pagesos que, sense ser jornalers, tampoc no arribaven a actuar plenament com a empresaris capitalistes. La possibilitat que un sector de pagesos benestants pogués beneficiar-se de l'expansió agrària, en comptes de sucumbir sota la doble pressió de la renda, depenia d'aquest accés més fàcil als mitjans de producció que esbossava el projecte del 1765.

¿Per què no es va seguir aquest camí? No hi ha respostes fàcils. El cert és que, després de superar un dur informe en contra del municipi i uns anys de parsimònia burocràtica, la germandat fou aprovada amb molt poques modificacions el 1774. Però aquí s'acaba el rastre. Una breu referència el 1788 ens informa que per a aleshores *«se ha suprimido e inutilizado»*.²⁵ No tornen a apa-

rès mai no hi surt de manera expressa. Però, sens dubte, la quantitat reflectida a l'escriptura d'obligació era superior a la que realment es deixava i incloïa ja els interessos del creditor. Arnaldo adquirí 98 tafulles i una extensió indeterminada de secà per 133.377 rals durant la desamortització de Godoy (vid. Juan A. RAMOS VIDAL, *Demografía, economía y sociedad en la comarca del Bajo Segura durante el siglo XVIII*, Alacant 1980, ps. 337-338 i 341-344). El 1801 fou acusat d'apropriar-se les dules per plantar oliverars (AMO, *Libro capitular*, 1801, f. 274).

23. ARV, *Real acuerdo* (1774), núm. 69, fs. 767-787v.

24. AMO, *Borrador de cartas*, 1764-66 (4-ix-1766). El requisit consta al capítol segon del projecte i fou criticat per l'Ajuntament.

25. *Id.*, *Libro capitular* (1788), fs. 5v.-6v.

rèixer temptatives autònomes dels pagesos per controlar el capital. En canvi, la dependència de les grans institucions rendistes i en especial la de l'Església es fa més marcada a finals del segle, com tindria ocasió de comprovar el mateix Cavanilles.²⁶ El 1791 el gremi dels pagesos, colliters i jornalers d'aquests de l'horta i camp de la ciutat d'Oriola sollicità del rei que fos designat bisbe el degà Alborno, atès que «ninguno podrá llenar la medida de nuestros deseos, y socorrer nuestras necesidades, especialmente en la siembra quando más se necesitan los granos, y dinero para socorrernos».²⁷

De grat o per necessitat, si no volien que una onada de renúncies dels masovers deixés abandonades les terres, els rendistes s'hagueren d'esforçar per finançar els seus arrendataris. Entre el 1774 i el 1780 els dominics prestaven al voltant de 400 lliures anuals als seus vassalls de Redovà i el Fondó. El 1784 els del Fondó ja no pogueren tornar als frares la quantitat deixada, però els dominics continuaren repartint quantitats indeterminades d'almoines.²⁸

Els ròssecs de la Guerra del Francès, la forta epidèmia de 1811-12 i la crisi comercial no feren sinó agreujar aquesta situació a què havia menat l'esgotament del creixement econòmic del segle XVIII. Del 1802 al 1813 el capítol catedralici acumulà 11.175 lliures de cobraments endarrerits, i el 1816 la xifra ja pujava a 18.075. El 1822 la situació no havia millorat, atès que els endarreriments per cobrar eren unes 18.454 lliures.²⁹ Aleshores s'hi afegia un fenomen que no era episòdic ni atribuïble a cap de les catàstrofes naturals: la baixa dels preus, en especial el dels cereals, que afectava tot Europa i que al País Valencià es féu sensible a partir del 1812 i tocà fons cap al 1830.³⁰ La superació d'aquesta crisi plantejava de manera aguda les relacions entre terratinents i arrendataris. D'aquests, els més capacitats econòmicament podien pal·liar el descens del nivell de preus intensificant el conreu. La major producció així obtinguda els permetia satisfer la renda, encara que fos a costa d'incrementar les seves despeses, per tal d'aconseguir la continuïtat en l'arrendament. N'hi havia alguns de «bastantes fondos en tierra, ganado, y dinero, los que salen, como suele decirse, a un lado por cargas que tengan los frutos de sus cosechas», es diu en una memòria sobre la pagesia valenciana, «porque las tierras con los muchos abonos dan el sumo posible».³¹ Però, sens dubte, aquesta

26. *Op. cit.*, vol. II, p. 373.

27. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, lligall 19.334, núm. 5.

28. AHO, *Libro de consejos de este patriarchal colegio, 1754-94*, fs. 101, 134, 153, 163, 175, 182, 189, 212, 224, 260, 262, 282-283, 326, 384.

29. ACO, *Mayordomía*, 1808-16, fs. 173, 276. *Id.*, 1817-22, f. 247v. *Vid.* Josep FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820* (Esplugues de Llobregat 1974), ps. 187-210, i *Qui va pagar la Guerra del Francès?*, dins *La invasió napoleònica* (Universitat Autònoma de Barcelona 1981), ps. 7-20.

30. M. ARDIT, *op. cit.*, p. 232. Segons les dades de Juan A. RAMOS VIDAL, *Oriuela bajo la regencia de María Cristina de Borbón, 1833-1840* (Oriola 1974), p. 208, sembla que el preu del blat continuà baixant fins al 1834, quan era un 50 % menys del que havia estat deu anys enrera. Sobre la crisi comercial del camp català, cf. Jaume TORRAS, *Aguardiente y crisis rural (Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1823)*, «Investigaciones Económicas», 1 (1976), ps. 45-47.

31. Arxiu de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València, C-42, V. *Memorias*, 1803, «*Sancta rusticitas omnia palam habet*». El text considerava més endavant que en aquest cas només s'hi trobava una petita minoria i accentuava, possiblement de manera exagerada, la ruïna dels pagesos valencians: «*Los labradores del día en el presente Reino*

situació era excepcional i la majoria dels pagesos no foren capaços d'incrementar les seves collites per satisfer les càrregues i endarreriments a què eren sotmesos.

¿Com han discregut en aquest context les relacions entre els amos de la terra i els masovers immediatament abans de la desamortització? Pel que fa a l'Església, el tòpic liberal i laic ens ha transmès una versió complaent, de la qual és un bon exemple la del republicà valencià Blasco Ibáñez: «*Estas tierras eran de los religiosos de San Miguel de los Reyes, unos buenos señores, gordos, lustrosos, dicharacheros, que no mostraban gran prisa en el cobro de los arrendamientos, dándose por satisfechos con que por la tarde, al pasar la barra-ca les recibiera la abuela, que era entonces una real moza, obsequiándolos con bondas jícaras de chocolate y las primicias de los frutales.*»³²

La pràctica del capítol oriolà era més complexa. En el cas d'insolvència, el desnonament amb la confiscació de la hipoteca establerta a l'escriptura d'arrendament era tradicionalment, sense lloc a dubtes, la mesura preferida.³³ Però sembla evident que en molts casos això hauria estat de dubtosa conveniència per al mateix capítol. D'aquí que els canonges preferissin, en aquesta conjuntura de baixa de preus, arribar a avinences amb els pagesos arruïnats. El 1827 un d'aquests, José Pineda, exposà als eclesiàstics un memorial amb exigències: «*Que solicite se le rebage el arrendamiento de las tierras que lleba, se le componga la casa; y quando no, disponga el cabildo de ellas como dueño.*»³⁴

Mesos més tard el capítol adoptava una política possibilista amb cinc masovers insolvents: «*Cobrándose de lo que adeudan todo lo que se pueda sean despedidos, habiendo arrendadores que les substituyan.*»³⁵

Aquesta substitució no sempre era possible i el capítol hagué d'optar pel mal menor: descomptar deutes endarrerits dels nous pagaments, rebaixar la renda, renovar els arrendaments si s'oferiren noves fiances o acceptar com a pagament una part de la collita.³⁶ En algun cas, com el de l'arrendatària Josefa Bueno, el capítol acceptà la transacció «*con el fin de evitar la total ruina de los arrendadores, en la continuación del expediente ejecutivo, y usando con estos de todas las consideraciones posibles por la antigüedad de servicios de ellos y su familia a este Cabildo.*»³⁷ El 1833, a la vigília que la mort de Ferran VII obrís el conflicte carlista, el capítol hagué d'adoptar un criteri general. Els deu-

están casi todos faltos de fondos para el abono, cultivo y gastos de las tierras, la mayor parte del año carecen del preciso alimento, les falta poquísimo para no ir desnudos.»

32. V. BLASCO IBÁÑEZ, *La barraca* (València 1924), ps. 32-33.

33. ACO, *Actas capitulares*, 1821-26, f. 61v, 122v (6-x-1823). *Id.*, 1827-31 (28-II-1831). A causa de la insolvència dels seus emfiteutes de Bigastre, el capítol havia comissat el 1831 el domini útil d'unes 162 tafulles (*Mayordomía*, 1831-38, any 1831, fs. 11-13).

34. *Id.*, *Actas capitulares*, 1827-31 (1-x-1827).

35. *Id.* (23-vi-1828).

36. *Id.* (11-v-1829, 6-v i 19-vii-1830). El clergat d'una parròquia comprovà el 1820 «*que los propietarios, por los tiempos tan calamitosos, se entraban por sus fincas*», però a continuació acordava «*que entre el clero por las tierras y hagan las divisiones que mejor puedan panificarse, dividiendo y subdividiendo también el olivar... cayendo en tres o quatro labradores*» (Arxiu Parroquial de Sant Jaume d'Oriola, *Acuerdos del clero*, 1809-31, fs. 131-132). No essent possible introduir la gestió directa, l'alternativa era la divisió dels arrendaments entre camperols pobres. L'actuació dels propietaris amb més recursos probablement fou la contrària, *vid. infra*, nota 72.

37. *Id.* (2-vii-1829).

tors no pagaven quan se'ls feien reconvençions extrajudicials. Es tenia la seguretat que, duts a judici, molts resultarien insolvents a causa del «seu miserable estat». Per tant, era millor que els plets per desnonaments es fessin amb compte: *«El dicho señor síndico obrará con toda posible actividad y procederá sin ningún disimulo ni detención a practicar las oportunas diligencias judiciales o transigirá con los deudores según fuere más útil, o los calificará de fallidos»*.³⁸

L'any següent, quan ja feia mesos que la guerra havia esclatat, el síndic donava compte que ja actuava en aquest sentit, *«evitando la continuación de expedientes executivos que no ofrecen conocidas ventajas»*.³⁹

El problema no afectava només els eclesiàstics. La insolvència d'amplis sectors de la pagesia era un fet comú. El 1824 el marquès d'Arneva —antic afrancesat—⁴⁰ dugué als tribunals els seus masovers de la partida d'Arneva, i això mateix feren el comte de Pinohermoso i el marquès de Dosaigües amb els seus arrendataris de Daia Vella, Daia Nova i Oriola.⁴¹ Per la seva banda, el marquès de Rafal, màxima figura del liberalisme oriolà durant el Trienni, tenia nombrosos morosos a Oriola i la Pobla de Rocamora.⁴²

Però, si pel que fa a la renda de la terra, era possible arribar a alguna transacció, no ho era pas amb el fisc quan es queia en la insolvència. Entre el darrer terç del segle XVIII i mitjan segle XIX la ciutat d'Oriola visqué en permanent conflicte amb la hisenda reial. El 1773 el municipi ja va protestar contra el pagament de l'equivalent, *«de forma, que ni aún los poderosos, o rentistas podrán contribuir, porque de ningún modo tienen arbitrio en la cobranza de sus rentas»*.⁴³ El 1817 es refusava el cobrament de les exaccions imposades durant la Guerra del Francès, com a procedents *«de las maquinaciones y excesos de hombres perversos, que a la sombra de tal desorden y conflicto público, atentan y consiguen ejercer impunemente sus rapacidades, y llegando hasta el extremo punible de investirse con el carácter de autoridad pública, y excijir, a la sombra de ella, contribuciones e impuestos, de personas, incapacitadas por su rusticidad o particular constitución, de conocer su vicioso origen, y la afectada autoridad que ejercen»*.⁴⁴ Per l'agost de 1821 la ciutat era urgida a pagar 292.199 rals i 5 maravedis endarrerits. El seu cobrament només arribava a fer-se, en una mínima part, a l'estiu següent, quan, un cop aixafat l'aixecament absolutista d'Oriola el juliol, el comissionat d'hisenda va poder embargar els escassos béns dels membres de l'Ajuntament, que havien fugit.⁴⁵ Constrenyiments militars i embargaments es repetirien el 1836 i el 1837.⁴⁶

Les necessitats del fisc alteraren el difícil equilibri assolit pels masovers i ren-

38. Id. (6-II-1833).

39. Id. (26-v-1834).

40. També el marquès d'Algorfa fou afrancesat (AHN, *Consejos*, lligall 6.891, núm. 26. ARV, *Real acuerdo*, 1816, núm. 111, f. 216).

41. AHO, *Protocolo de Francisco Alzamora*, 1824, fs. 76, 571, 782.

42. AMO, *Acuerdos del Ayuntamiento*, 1823-25 (10-I-1824).

43. Id., *Libro capitular*, 1773, fs. 53v-54, 103v-104v.

44. Id., 1817, exposició del 21-ix.

45. Id., *«Apremio sobre pago... por la contribución de los individuos del Ayuntamiento constitucional del mismo año 21 a 22»* (carpeta sense classificar).

46. Id., *Acuerdos del Ayuntamiento*, 1836-37 (10-v i 30-ix-1836 i 12-v-1837). Vid. també l'article de B. López GARCÍA citat a la nota 21.

distes en dificultats. En suprimir-se els convents amb menys de dotze professors el juliol de 1835, un bon nombre de finques passaren a ser administrades per hisenda. Aquesta va trobar-se amb grups de pagesos acostumats a pagar tard i malament, cosa que irritaria els nous administradors, com manifestava un d'ells: «*Procuró con todo esmero y actividad la recaudación de las rentas de los conventos suprimidos y que no puedo llevar a debido efecto a pesar de las infinitas reconvenções amistosas y aún la de amenazas judiciales (...) sobre lo cual tengo ya hecha consulta para si debo proceder contra los mismos ante el Juzgado de los jueces de este partido, o si debe practicarse por la vía gubernativa que me parece (...) el medio más eficaz y más breve para conseguir el cobro.*»⁴⁷

La nova administració dels ara béns nacionals necessitava rendibilitzar les finques. Per l'abril de 1836 es reduïren a tres anys els arrendaments rústics (en aquesta zona era corrent el termini de sis anys), «*sin perjuicio de que dichos términos deberán abreviarse en cuanto sea compatible con los intereses del estado.*»⁴⁸ El 1836 ens trobem que diversos arrendataris han estat substituïts per futurs compradors de béns nacionals. El senyor Blas Ibáñez —un «patriota» que es lamentaria pel fet d'haver estat robat pels carlistes de Forcadell— havia arrendat les finques Los Cuartos i La Cruz de Hierro, que havien estat dels dominics; don Julián Espinós, home de l'ala progressista del liberalisme oriolà, conreava La Casa Grande i l'Olivar de Messeguer; Diego Rocamora, cap de les milícies que perseguïren Jaume «El Barbut» i la partida carlista del mossèn de Molins, tenia en arrendament El Reiguero i els drets dominicals que havien tingut els dominics a Redová.⁴⁹

Aquesta política, que permetia l'accés a la terra dels que tenien diners, constituïa un desafiament als pagesos empobrits. Per a aquells que tinguessin perspectives d'acord amb els rendistes, els principals perills procedien dels agents comercials especuladors, del fisc i dels pagesos rics que prestaven capital. El governador absolutista Salinas de Orellana, fent-se ressò de les queixes dels pagesos el 1828, exposà que aquests no podien «*vender sus géneros sin sacrificar muchos intereses para acallar a varias personas dedicadas al corretaje de oreja, que a la vez estafan a los compradores pues de otro modo retraen a estos si aquellos no*

47. ARV, *Propiedades antiguas*, lligall 562, «*Antecedentes de los conventos de Orihuela*». De fet, l'administració de béns nacionals desallotjà molts masovers dels convents abans de subhastar les terres.

48. *Id.*, ofici del 17-v-1836.

49. Archivo Histórico Provincial de Alicante (AHPA), *Hacienda*, 1, 78, fs. 471-474. Julián Espinós fou un dels escassos oriolans que adquiriren importants quantitats de terra en la desamortització de Mendizábal: una mica més de mil tafulles (unes 119 ha), ço que el situava com el quart comprador més important de la zona (J.A. RAMOS VIDAL, *op. cit.*, ps. 98-107). La seva activitat es relacionava amb el crèdit agrícola; per exemple, el 1841 va prestar a José Segura 1.200 rals sense interès aparent, encara que, a canvi, Segura «*hizo formal obligación de todos sus bienes y especialmente hipotecó el fruto de pimientos que existia en seis taullas tierra huerta que había subarrendado Salvador Plaza y dos octavas veinte y ocho brazas de tierra huerta blanca con algunas igueras*» (AHO, *Protocolo de Antonio Ballester*, 1842, f. 147). Els seus contractes d'arrendament mostren el seu interès per una agricultura intensiva i la capitalització de la terra, obligant, per exemple, els masovers a introduir la vinya en compte d'ells (*Id.*, 1844, fs. 404-408v). D'altra banda, Espinós va tenir una important significació política. Arribà a l'Ajuntament a les eleccions del 1835, fou alcalde sota la regència d'Espartero, per tornar immediatament al càrrec el 1854, amb el triomf d'O'Donnell, substituint el veterà moderat Andrés Rebagliato. Més endavant Espinós abonaria la revolució del 1868.

*les agasajan y a los compradores incinuos los perjudican si no les dan también crecidas cantidades metiéndoles con engaño los artículos que buscan de mala condición o no proporcionándoles vendedores para cargar sin dilaciones que les ocasionan estorciones».*⁵⁰

En molts casos, l'explotació que procedia del fisc o dels amos del capital devia ser una amenaça més gran que la de la renda de la terra. Això explica que, en ocasions, l'elecció d'aliats socials no fos dubtosa. El 1815 don Manuel Villanueva Torregrosa, diputat del comú de Bigastre, inicià un plet contra el capítol, senyor del lloc, per la supressió de les regalies.⁵¹ Però Villanueva era un pagès benestant: posseïa en emfiteusi unes 190 tafulles (22,5 ha), algunes de les quals havien estat comprades durant la guerra sense pagar el lluïsm. Havia transformat part del secà en regadiu, havia plantat un hort de tarongers i construït una almàssera.⁵² Evidentment, era poc representatiu d'una comunitat de pagesos endarrerits. Per això, als inicis del plet, el canonge Josep Ignasi Plandolit, després de referir-se a *«algunos pudientes que a la sombra de las novedades pasadas han dexado de pagar en estos últimos años»*, aconsellava *«guardar la política de executar sólo a los pudientes, teniendo consideración con los pobres para que no se llame la atención y digan que se les oprime demasiado»*.⁵³

L'estratègia donà resultat. Fins a vint-i-dos testimonis, quasi tots pagesos o jornalers, desfilaren en la causa i testificaren a favor del capítol i en contra de Villanueva, que, d'altra banda, fou incapaç de trobar valedors. Per als pagesos pobres era més important comprar la benvolença de l'Església que no llançar-se al joc del mercat, com proposava Villanueva quan reclamava la fi dels monopolis senyorials.

Nobles, rendistes i cacics

El carlisme local, però, no és un eix bipolar entre l'Església i els pagesos empobrits. Un ampli conjunt de capes urbanes, que al cap i a la fi depenien de la prosperitat de l'agricultura, es veieren arrossegades a una situació en la qual la conjuntura revolucionària no els donava grans oportunitats. Eren molts els comerciants i rendistes modestos que no podien treure gran avantatge de les desamortitzacions. I, per contra, l'enfonsament de la vella autoritat els feia témer l'anarquia i la fi dels seus darrers privilegis. Tradicionalment, s'havien queixat de l'excessiu pes de la fiscalitat i, en conseqüència, havien aspirat a ser tractats com a nobles. Ocasionalment, podien haver criticat els abusius privilegis dels grans potentats, però, a la vegada, eren els zelosos guardians del seu propi fur.

Pel que fa a la seva relació amb els pagesos, les distàncies quedaven ben marcades. El 1769 els propietaris oriolans, representats per l'Ajuntament, acolliren calorosament l'oposició iniciada pel municipi de Xàtiva contra la política il·lustrada tendent a afavorir l'estabilitat dels arrendataris. Per als amos aquesta actuació atemptava contra el progrés de l'agricultura. Els masovers eren incapaçs

50. AMO, *Acuerdos del Ayuntamiento* (1827-28), fs. 115v-116.

51. ARV, *Escribanías de cámara* (1816), núm. 97.

52. ACO, *Libro de los enfiteutas de Bigastro, de propiedades y casas*.

53. *Id.*, *Ejecuciones y otros documentos. Bigastro, 1804-19*. Cartes del 29-vi i 6-vii-1816. Plandolit, malgrat tot, seria separat del capítol el 1823, acusat de liberal.

de fer innovacions («no son frecuentes las mejoras de las tierras por los arrendatarios») i només la presència de la figura del rendista podia salvar d'una regressió l'agricultura extensiva i de subsistència.⁵⁴ Amb això el paper coactiu sobre el pagès que executaven era reconegut. El desenvolupament agrari s'havia produït en funció de l'alça de la renda, no de les necessitats d'un mercat caracteritzat per pagesos pobres i propers al nivell de subsistència. Per això aquests propietaris preferien un cert reformisme que escurcés les distàncies entre els grans aristòcrates i els rendistes modestos, però controlat pel poder fort del sobirà, que no pas una aliança amb els plebeus per instaurar la sobirania del poble.

Matías Sorzano y Nájera és, potser, el major exponent d'aquestes capes urbanes benestants, però en extrem receloses davant la revolució. Havia nascut a la localitat riojana de Torrecilla de Cameros cap al 1777, i la seva fortuna a Oriola degué procedir del seu matrimoni, el 1802, amb Ángela Adalid, natural de Nèstares i pertanyent a una de les grans famílies de comerciants de la ciutat.⁵⁵ El 1811 Sorzano figurava, amb 1.180 lliures d'utilitat anuals, en el lloc vint-i-dosè entre els contribuents locals, a gran distància del marquès de Rafal (11.700 lliures) i de la majoria dels nobles residents fora del terme, però, sens dubte, no entre les darreres files.⁵⁶ La seva immediata preocupació pel privilegi no deixa de ser reveladora. Al cap de dos anys del seu casament presentà a l'Ajuntament la seva executòria de noblesa. La concessió, que al final obtingué, no era molt clara. Encara que els seus «*ascendientes hayan tenido el culpable descuido de no conserbarlo, y si vivido como pecheros contribuyentes*», se li va trobar la disculpa que «*en las montañas de Santander, Quatro Villas, Vizcaya, Provincia, Asturias, Galicia y León hay hidalgos muy notorios que por la calidad de la tierra, su estrechez y pobreza, les es preciso vivir de varios oficios, sin que por esto degeneren su hidalguía*».⁵⁷ La seva resistència al fisc n'és una altra constant. El 1803 subscriuí una protesta contra l'impost de corredoria que gravava les mercaderies amb les quals traficava.⁵⁸ El 1811, acompanyant les principals insti-

54. AMO, *Libro capitular*, 1769, fs. 59, 158-159. A la mateixa època es refusava la possibilitat de distribuir la terra en emfiteusi «*a labradores no hacendados, pues estos lo que harían, sería disfrutar, y sorber la sustancia de las tierras en los primeros años, que son los que cumplirían, y en los demás dejarían las tierras tan débiles, y desmerecidas, que como nada perdían las abandonarían...* Estas consideraciones hacen que todo hacendado da sus tierras por arriendos, con capítulos acomodados a su satisfacción y con todo de estar a la vista, continuamente se ven, unas veces en la precision de separar a los arrendadores, y otras de precisarles al cumplimiento de sus obligaciones. Si así sucede esto, que será si se las dejasen a su arbitrio, y libertad sin tener quien les vaya a la mano, porque entonces se contemplan como dueños, y sin más responsabilidad que la propia alaja, pues en los arriendos ay otro freno con hacerles dar fianzas» (AMO, *Compañía de Jesús*, núm. 16, 1767. Vid. també Miguel ARTOLA, *Antiguo Régimen y revolución liberal*, Espulgues de Llobregat 1978, ps. 128-135).

55. Arxiu Parroquial de Stes. Justa i Rufina d'Oriola, *Matrimonios*, 6.º, f. 290. María Adalid, probable germana d'Ángela, heretà finques per valor de 200.000 rals (ARV, *Escribanías de cámara*, 1830, núm. 142). Sobre el tradicionalisme dels rendistes urbans, vid. David HIGGS, *Ultraroyalism in Toulouse. From its origins to the revolution of 1830* (Baltimore 1973).

56. AMO, *Libro capitular*, 1811, fs. 230-236v.

57. *Id.*, 1804, fs. 289-290v. És útil recordar, per tal d'entendre millor les afinitats entre carlistes i moderats, que el projecte constitucional del 1852, patrocinat pel govern del moderat Bravo Murillo, estimulava el retorn a la vinculació de la noblesa (vid. Joaquín TOMÁS VILLARROYA, *Breve historia del constitucionalismo español*, Madrid 1981, ps. 73-74).

58. AMO, *Libro capitular*, 1803, f. 242.

tucions religioses, s'excusà, pel fet de ser noble, de pagar les contribucions extraordinàries de guerra.⁵⁹ El 1822 era membre del municipi constitucional d'una ciutat que era urgida a pagar. Els progressistes alacantins assenyalarien públicament Sorzano com a enemic de la constitució, mentre que, per altra banda, li foren embargats els béns per compensar els deutes de la ciutat.⁶⁰

Un cop hagué tornat l'ordre absolutista, Sorzano, juntament amb Joan B. Rebagliato, pare dels futurs cacics moderats d'Oriola i consogre del noble riojà, tornà a protestar el 1826 contra el pes intolerable d'una contribució mercantil que els equiparava amb Alacant: «*Oribuela, por el contrario, es una ciudad (...) cuyos habitantes son o cuerpos eclesiásticos seculares o regulares, dueños de la mayor parte de la riqueza territorial del distrito, o particulares vasallos dedicados a las artes necesarias para el ejercicio de la justicia; y sólo algunos pocos se hallan dedicados a la mercadería por menudo, de quincalla o ropa, cacao y azúcar; y al tráfico puramente interior de la ciudad de los granos que sirven de consumo para estos habitantes en el intermedio tiempo de una cosecha a otra.*»⁶¹

A la mort de Ferran VII l'opció carlista de Sorzano era clara per endavant. El noble no estava pels canvis. Potser per això és significatiu que a les eleccions municipals del 1835, en les quals el cens permetia la participació de determinats sectors populars, Matías Sorzano obtingué un únic vot.⁶² La majoria de les classes urbanes, sense adherir-se a l'immobilisme, deixava una porta oberta a la reforma moderada. La sobirania nacional era en aquest sentit, com la democràcia, un extrem que calia evitar. D'aquí que el 1836 el mateix municipi en què el carlista Sorzano no havia tingut cabuda es negués a secundar el pronunciament per a la Constitució del 1812: «*Si bien es cierto que este Ayuntamiento se halla dispuesto a promulgar código tan respetable, lo es sugeto a las modificaciones que S.M. la Reyna nuestra señora (que Dios guarde) en unión con las Cortes revisoras se sirva hacer.*»⁶³

En realitat, l'obra de la revolució afavorí ben poc els burgesos locals. Durant el trienni 1820-23 foren homes de negocis forasters, relacionats amb el comerç d'Alacant i la mineria de Cartagena, els que adquiriren els béns desamortitzats: Antonio del Valle, militar i diputat resident a Cuba, el nord-americà Guillermo Maclure, Marcos Mordellá, comerciant de Cartagena, Roberto

59. *Id.*, 1811, fs. 696-704 i 760.

60. Biblioteca Municipal de València, *Manifiesto de la correspondencia oficial que ha mediado entre los gefes de la columna móvil de la provincia de Alicante, y autoridades de ésta y de la Murcia* (Alacant, N. J. Carratalá, 1822; Serrano Morales. *Varios políticos*, 1822, núm. 3296).

61. Arxiu Municipal d'Elda, *Contribuciones*, 1826. Dec la notícia d'aquest document a l'amic Antonio Martínez Donate.

62. Carlos MARICHAL, *La revolución liberal y los primeros partidos políticos en España: 1834-1844* (Madrid 1980), p. 101. AMO, *Acuerdos del Ayuntamiento*, 1834-35, fs. 416-418.

63. *Id.*, 1836-37, f. 135. En pronunciar-se Alcanat per la constitució del 1812, el governador civil, Ventura de Córdova, trobà refugi a Oriola, des d'on tractà d'organitzar la resistència. Una assemblea de propietaris i personalitats locals li reiterà la seva adhesió. El comte de Pinohermoso es mostrà partidari que «no se proclamase en esta ciudad la constitución de 1812, a no mandarlo la Augusta Reina Gobernadora» i de «permanecer unidos al Gobierno de Madrid». Trec aquestes notícies de les *Memorias* del canonge oriolà Juan Alfonso Alburquerque, fs. 22v-25v, a les quals he tingut accés gràcies a l'amabilitat de Javier Sánchez Portas. Sobre el context revolucionari del 1836, cf. Josep FONTANA, *La revolución liberal. Política y hacienda en 1833-1845* (Madrid 1977), ps. 189-213.

Montgómeri, el diputat P. Joan Rico.⁶⁴ Sota Mendizábal les coses no canviaren gaire: els madrilenys Juan Murcia i Pascual Galindo, els alacantins Roque Blanquer i Melchor Astiz, el murcià Miguel Estárico, figuraven entre els primers compradors.⁶⁵ El 1822 Bernabé Clavarana, comerciant d'origen francès establert a Oriola, acudí a les subhastes i licità per diverses finques. Malgrat tot, no aconseguí pagar la rematada oferta, va endeutar-se amb hisenda i les finques canviaren d'amo.⁶⁶ A l'època de Mendizábal, també l'oriolà Agustí Grifol, per exemple, va interessar-se pels béns nacionals i prengué en arrendament diverses finques del crèdit públic, però entre el 1836 i el 1839 acumulà endarreriments per 16.092 rals, no pogué adquirir cap finca i, per contra, hisenda va vendre una de les seves cases per rescabalar-se dels deutes.⁶⁷ La trajectòria de Matías Sarzano no fou tan lamentable. Tot el seu fervor pel carlisme no li impedí adquirir 382 tafulles (unes 45 ha) per un total de 284.000 rals. Potser no totes foren adquisicions en nom propi i, en qualsevol cas, Sorzano i Rebagliato hagueren d'arrodonar la seva fortuna comprant més endavant als especuladors forasters que havien adquirit les finques de l'Església a la desamortització.⁶⁸ D'aquesta manera l'evolució des del carlisme intransigent cap al moderantisme d'un Narváez o un Sartorius quedava oberta.

Els que ja eren grans propietaris des de temps enrera no posaren tantes objeccions a la revolució. Els seus béns, a diferència dels del clergat, no serien tocats i la seva preeminència política quedava fora de perill en forma de sufragi censitari. El seu interès primordial, en el context de la crisi agrària, era d'introduir nous cultius més rendibles, capitalitzar les propietats i controlar la gestió del masover per tal que respongués a aquestes exigències. Un arrendament del comte de Pinohermoso el 1818 és il·lustratiu de la seva estratègia.⁶⁹ La finca llogada, l'Era Alta, tenia 186 tafulles (unes 22 ha), només 13 de les quals eren d'oliverar i la resta terra blanca. El masover no era dels pitjor dotats, ja que va hipotecar al comte com a garantia 10 tafulles d'oliverar que tenia a Benejús, però, malgrat això, devia endarreriments del contracte anterior, per la qual cosa havia de pagar 3 lliures l'any. En el nou arrendament es comprometia a plantar cada any 6 tafulles d'oliverar i un total de 50 figueres.

64. Joan BRINES BLASCO, *La desamortización eclesiástica en el País Valenciano durante el Trienio Constitucional* (València 1978), ps. 118-163.

65. J.A. RAMOS VIDAL, *Orihuela*, p. 121.

66. J. BRINES, *op. cit.*, p. 12. Un successor de Bernabé Clavarana, Adolfo, passaria a dirigir el tradicionalisme integrista oriolà durant la Restauració.

67. AHPA, *Hacienda*, 1, 68, fs. 11, 38. Grifol era sots-tinent d'infanteria retirat i arrendatari de delmes (AHO, *Protocolo de Salvador Ferrando*, 1833, fs. 18v-20).

68. Id., *Antonio Ballester*, 1884, fs. 168v-170 i 170v-172. El progressisme s'havia mostrat poc conciliador amb Sorzano: l'octubre de 1840 l'obligà a confinar-se fora de la província d'Alacant (AMO *Acuerdos del Ayuntamiento*. 1840-41, 9-x-1840).

69. ARV, *Escrituras de cámara* (1823), núm. 29. Benejús, d'on era veí el masover, era senyoriu del comte de Pinohermoso. L'intervencionalisme extrem de l'amo, així com l'àmplia llibertat d'aquest per desnonar en qualsevol moment els masovers, són trets típics dels arrendaments dels grans terratinents nobiliaris, a l'època de recuperació de la crisi del primer terç del segle XIX. Per exemple, AHO, *Protocolo de Antonio Ballester*, 1839, fs. 143v-147. Sobre el liberalisme dels grans nobles locals, cf. Jesús MILLÁN, *Carlismo y revolución burguesa en el sur del País Valenciano. El fenómeno carlista en la comarca de Orihuela*, «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», 1 (1979), ps. 217, i Alberto GIL NOVALES, *Las sociedades patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, 1 (Madrid 1975), p. 349.

L'amo li vendria per 24 lliures una mula, que el masover hauria de criar. Construiria també una barraca, faria millores a l'assarp com disposés l'arrendador, que, a més, era amo de la sinya. El contracte ens informa, per altra banda, que al poble del costat de Daia Vella el comte hi tenia un viver del qual havia de tenir cura l'alcalde, i els veïns hi havien de contribuir amb fems i jornals. Els arrendataris havien d'anar a l'almàssera del lloc, regalia del senyor. Aquest, finalment, es reservava l'arbitratge a les discussions entre els masovers i la distribució de l'aigua del regatge. El final del contracte és alligonador: abans d'acabar, el comte va denunciar els endarreriments del pagament i va quedar-se 10 ha d'oliverar que el pagès havia hipotecat.

Aquests nobles, que havien patstat la seva propietat abans de la revolució, no estaven disposats a apostar pel vell ordre absolutista. Temien, però, una versió més democràtica de la revolució que facilités la terra als que la treballaven. Ells mateixos han refusat enèrgicament l'acusació de paràsits, hereus del passat, per tal de considerar-se els vertaders agents de la renovació agrícola. Lluny de ser mers rendistes, amb els seus préstecs i la seva supervisió conduïen l'economia pagesa dependent cap al progrés i la millora agrària. Per això, com feia Roca de Togores al 1848,⁷⁰ reivindicaven per a ells el paper creador del capitalista:

«Hay una tercera clase tan necesaria al fomento de la agricultura como la de propietarios y braceros, y esta es la de capitalistas... Mas hay en España una preocupación general contra el capitalista que hace anticipo a los labradores; de esta preocupación nace la escasez de ellos, y de ésta el alto interés que exigen por sus adelantos...

»En el día, en que las naciones agitadas hasta en su centro se hallan casi todas trabajadas por un malestar increíble, cuando no ya las cuestiones políticas son las que se discuten, sino que se ventilan las sociales, debe la España su tranquilidad a su excelente sistema de arriendos (...) Este sabio sistema hace el bracero partícipe en los productos de la tierra, y le asegura el fruto de su trabajo; no teme que un año malo lo arruine, pues en él nada tendrá que pagar, mientras en el bueno logra una parte de los bienes que Dios dá a los hombres, y les enseña prácticamente que todos somos hermanos: trabaja con gusto, y oye los consejos del propietario a quien sabe interesarlo en su bienestar, viviendo tranquilo y feliz. Pueda en nuestra bella España perpetuarse tan buen sistema, que asegure el bienestar y la paz de nuestros sucesores.»

Per assolir la cooperació submissa d'una economia pagesa sense recursos, aquests liberals moderats rescataren els principis d'obediència, autoritat i ordre que oferia el sistema antic. Per això els valors del carlisme eren recuperats, sense solució de continuïtat, pels cànecs del liberalisme moderat a l'estil de Rebagliato. El 1847 el règim de Narváez permeté el retorn del bisbe carlista d'Oriola Herrero Valverde. El comte de Pinohermoso posà a la seva disposició un cotxe, i el bisbe, antic membre de la junta carlista de Morella, féu la seva entrada a la ciutat assegut al costat de Matías Sorzano.⁷¹

70. *Memoria sobre el estado de la agricultura en la provincia de Alicante*, dins «Boletín Oficial del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas», t. VI (1849), ps. 281-282.

71. La dada procedeix de les *Memorias* d'Albuquerque, f. 77. *Vid.* Pedro RUIZ TORRES i altres, *Historia del País Valenciano*, VI (Barcelona 1981), p. 66; Joaquín AZAGRA ROS, *La época isabelina en el País Valenciano (1884-1868)*, dins «Nuestra Historia», VI (València 1981), i Francisco CÁNOVAS SÁNCHEZ, *El partido moderado* (Madrid 1982).

La difícil via del «carlisme popular»

L'antiliberalisme oriolà era, evidentment, una protesta contra la manera amb què es produïa la revolució, en la mesura que aquesta trencava les ja deteriorades bases sobre les quals es podia aguantar l'acumulació pagesa. La revolució reconduí cap a una renovada explotació l'economia del petit pagès arrendatari. El liberalisme imposava una nova cúpula de rendistes forasters sobre el desenvolupament del capital agrari local. El seu adveniment perjudicà molts rendistes mediocres que haurien volgut pujar al nivell de grans propietaris amb les finques del clergat, preses en desigual competència per uns pocs especuladors. El nou ordre, que no els donava terres, els obligava, a més, a contribuir com a plebeus. Els pagesos empobrits hagueren d'escometre una nova fase de renovació de l'agricultura en profit del rendista i ser sotmesos a la permanent presència de la usura. El 1850 la Junta d'Agricultura d'Alacant estimava que un cultiu adequat a l'horta d'Oriola requeria entre 10.000 i 12.000 rals de capital, donada la superfície mitjana de les explotacions, però afirmava que la majoria dels arrendataris només disposaven en general de 3.600 a 7.200 rals.

«Y se ven en la precisión de tomar fiadas las semillas y algunas veces los granos y aceite que necesitan para su sustento, así como algunas cantidades de dinero para las escardas y los crecidos gastos que causa la cosecha de cáñamo, todo lo cual reintegran a sus prestamistas.»

També sembla probable que hi hagués reticències quant a la parcel·lació de la terra. Els nous propietaris, amb més capacitat econòmica, o els grans terratinents aristocràtics, podien prescindir de molts petits masovers insolvents que en èpoques anteriors havien rebut una parcel·la. En aquest sentit es pot interpretar la recomanació de la Junta d'Agricultura quan aconsellava: *«Subdividir los arrendamientos en suertes desde 30 a 60 tabullas, que por estar más al alcance de la generalidad de los arrendadores, estarían por lo mismo mejor trabajadas, acercándose con ello al sistema establecido en la huerta de Valencia.»*⁷²

El suport popular a l'Església, en la mesura que s'oposava a l'aparició de nous propietaris amb criteris rendibilitzadors, significava mantenir l'equilibri a què s'havia arribat amb la pressió de la renda. Aquesta actitud beneficiava l'Esglé-

72. J. DEL MORAL RUIZ, *op. cit.*, ps. 205-210. Les finques més grans es trobaven en llocs de senyoriu alfonsoí on el senyor s'havia reservat àmplies extensions en domini consolidat. Aquestes extensions, però, havien estat conreades per petits arrendataris o sots-arrendataris. És possible que, en decidir-se l'amo per utilitzar una major intensitat de capital, eliminés una bona part del treball dels pagesos pobres. El 1823 el marquès de Rafal establí en emfiteusi, acollint-se a la legislació desvinculadora, 110 tafalles al seu senyoriu de Benferri, *«que en el día se hallan en la mayor parte ensalobradas y aún parte de ellas incultas por haber estado siempre dadas en conducción a arrendatarios miserables, como actualmente sucede, y es evidentemente público»*. L'objectiu era *«la mejora del citado mayorazgo y señorío»* per mitjà de la cessió del domini útil *«a persona de notorio arraigo y decisión por la agricultura y que esta pueda verificar las mejoras que dichas tierras exigen, como grandes trajillados de lo que tienen una absoluta falta, construir varios partidores de obra en sus Rambletas para su desensalobramiento y mejoras»*. El beneficiari, D. José Ros de Maseres, d'Oriola, pagaria una partició d'1/6,5 dels fruits. Aquesta i altres cessions, a AHO, *Protocolo de Francisco Alzamora*, 1823, fs. 143-145, 208-210, 262v-264v. Però aquesta tendència no significà l'eliminació de l'economia pagesa (cf. Pedro RUIZ TORRES, *Economía campesina y capitalismo agrario en el País Valenciano a finales del siglo XIX*, dins *Estudios sobre historia de España [Homenaje a Tuñón de Lara]*, I, Santander 1981, ps. 203-227).

sia, que no seria desposseïda dels seus béns si guanyava D. Carles, però també els pagesos insolvents i carregats de deutes antics, que aconseguien així ajornar el dia de les exigències. Es podria pensar que, de manera implícita, l'aliança social del carlisme deixava oberta una possibilitat per al desenvolupament d'un capitalisme d'origen pagès: si la renda no pujava i la pressió fiscal es moderava, els pagesos més ben situats podrien tenir un cert marge per acumular i promoure per ells mateixos les transformacions que la crisi agrària exigia.⁷³ De fet, pel novembre de 1808⁷⁴ els pagesos del camí de Beniel —després partida de notable implantació absolutista— sol·licitaren la rebaixa o l'ajornament en el pagament dels arrendaments.

Però aquesta possibilitat és més aviat secundària. Ningú no assegurava que una victòria de l'absolutisme i la reacció no tornés a anar acompanyada, com en el passat, de noves puges de la renda. L'Església havia demostrat de sobres que per principi no li repugnaven les puges en el preu dels arrendaments i els desnonaments. I la lluita de l'antiliberalisme popular no gaudí d'autonomia. Era més aviat l'oposició violenta als elements nous que, fins i tot molt abans de la desamortització, trencaven l'equilibri assolit entre els rendistes en crisi i els pagesos arruïnats. No era una explosió d'aquests darrers per la propietat de la terra i la fi de les càrregues que els oprimien, sinó pel manteniment defensiu d'una relació en què, encara que subordinats, els convenia de mantenir-s'hi. La lluita contra el nou no implicava, doncs, canvis en l'ordre de coses establert, sinó el seu manteniment. Les víctimes de l'agitació absolutista popular són ben característiques. Durant el Trienni Liberal va ser Josep March, administrador de finques segrestades i agent local del crèdit públic, el blanc freqüent de les seves ires. Amenaçat de mort en diverses ocasions, hagué de veure com «*manos ocultas (...) valiéndose del fanatismo de la gente rústica*» talaven les finques que anaven a subhastar-se o com robaven i penjaven en efígie a casa seva l'escrivà encarregat de les subhastes.⁷⁵ Els dominics, que, sens dubte, n'estaven al corrent, el descriurién com a «*odiado sobre manera del pueblo*».⁷⁶ El 1822 cauria, juntament amb el seu cunyat, en poder dels bandolers i el preu del seu rescat anaria a parar, per mans de Jaume «El Barbut», als pobres de Crevillent.⁷⁷ De la mateixa manera, el bandoler absolutista atacaria Antonio Arnaldo «El Gran», prestamista, comprador a la desamortització de Godoy, que havia estat acusat d'enviar les dules, i Francisco López Campillo, pagès ric —el 1836 seria dels pri-

73. A França el petit pagès, lliure del feudalisme gràcies a la revolució, fou l'agent transformador de l'agricultura i no, com ha anat repetint un tòpic sense fonament, un obstacle per al desenvolupament (cf. Josep FONTANA, *La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España*, «Hacienda Pública Española», 55, 1978, ps. 177-190, i *Crisi camperola i revolta carlina*, «Recerques», 10, 1980, ps. 7-16). Sobre el paper econòmic de la pagesia a França, vid. Colin HEYWOOD, *The role of the peasantry in French industrialization, 1815-80*, «The Economic History Review», xxxiv, 3 (1981), ps. 359-376. Amb un caràcter més general, Dario TOSI, *Forme iniziali di sviluppo e lungo periodo: la formazione di un'economia dualistica*, dins Alberto CARACCILO, *La formazione dell'Italia industriale* (Bari 1977), ps. 229-264.

74. AMO, *Libro capitular* (1808), f. 491.

75. J. BRINES, *op. cit.*, p. 79.

76. La frase procedeix del *Manifiesto* imprès pels dominics el 1824, de propera reproducció a *Orihuela contemporánea* de Juan B. VILAR, al qual agraeixo la seva consulta.

77. Antonio ESCUDERO GUTIÉRREZ, *Jaime «El Barbudo»: un ejemplo de bandolero social*, «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», 3 (1982), ps. 78-79.

mers contribuents—, interessat en el tarongerar i l'arrendament dels delmes del capítol.⁷⁸ En resum, el tipus de gent que podia esperar beneficiar-se del canvi revolucionari, que era enemiga, per tant, dels eclesiàstics i que, d'altra banda, tenia diners per pagar un rescat. En canvi, els molts rendistes que militaven al costat de l'absolutisme no foren molestats especialment.

¿S'alinearen els pagesos amb el carlisme a causa del fet que els liberals no els permetien de fer-se amb la terra? Almenys en el cas oriolà l'argument és poc plausible: la terra no havia estat dels pagesos durant el segle XVIII i no hi cap indicatiu que l'Església estigués disposada a facilitar-los-la o que acostumés a fer-ho en el passat. És més probable que la seva reclamació fos no la terra, sinó una estabilitat —supeditada— en la pràctica de l'agricultura que ni els nous rics ni la hisenda liberal els permetrien. D'aquí que no es pugui admetre fàcilment la seqüència —proposada per Manuel Ardit en el cas dels llocs de senyoriu—⁷⁹ d'una inicial aliança amb la burgesia liberal per passar, a continuació, a donar suport al clergat carlista una vegada decebuts dels primers. Perquè aquesta anterior convivència amb els liberals per aconseguir la terra pressuposa un trencament amb el clergat que aquest, en tot cas, haguera hagut de suplir amb fets contundents i no només amb invocacions a Déu i al rei. De la mateixa manera, restarien per aclarir les raons del passatger atractiu del liberalisme entre els pagesos arrendataris. Si els emfiteutes de senyoriu es feren il·lusions amb la tasca de les Corts de Cadis, no sembla que aquest fos el cas dels arrendataris de reialenc. La contradicció del carlisme rau, en canvi, en el fet que aquest afany per posseir la terra sí que podia ser el motiu de molts rendistes en dificultats per sumar-se a la causa de don Carles. Evidentment, les seves aspiracions només de manera conjuntural coincidien amb les dels pagesos: si no aconseguien fer-se propietaris amb la desamortització era perquè no podien i, d'altra banda, no podien oblidar que el seu paper com a rendistes era el d'obligar el pagès a exercir una agricultura intensiva que no estava en funcions de les necessitats d'aquest.

Si en altres contextos el carlisme sembla haver proporcionat aliats menys fiables a la reacció,⁸⁰ la mobilització popular oriolana es mostra en tot moment com a subalterna. Això s'encabia bé en una via de capitalisme agrari que utilitzava l'economia pagesa dels masovers i arrendataris sota les directrius del terratinent. Aconseguir la submissió i la fe en el fet que no hi havia interessos oposats en el desenvolupament de la prosperitat agrària eren necessitats dels rendistes que podien cobrir els valors del carlisme. Al mateix temps, asseguraven

78. «Diario de Valencia» (8-III-1822). AHO, *Protocolo de Juan Puerto*, 1793, fs. 483v-488. Id., *Francisco Alzamora*, 1820, fs. 173-174. L'agost de 1822 era regidor del municipi (cf. la nota 45).

79. M. ARDIT, *op. cit.*, ps. 12 i 272. Convé no perdre de vista que, com assenyalava Ardit, l'Horta de València fou un dels centres de suport bàsics del carlisme valencià. Aquí també dominava l'arrendament (vid. José Luis HERNÁNDEZ MARCO i Juan ROMERO GONZÁLEZ, *Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia*, València 1980). Sobre la diferenciació de la pagesia i la lluita antisenyorial al Baix Segura, cf. Jesús MILLÁN, *Endarreriment econòmic i crisi de la vella societat al sud del País Valencià*, «Recerques», 9 (1979), ps. 103-116. Vid. també el treball de Pedro RUIZ TORRES, *Señorío, propiedad agraria y burguesía en la revolución liberal española*, dins *O liberalismo na Península Ibérica na primeira metade do século XIX* (Lisboa 1982), ps. 87-113.

80. Joan CAMPS i GIRÓ, *La Guerra dels Matiners i el catalanisme polític (1846-1849)* (Barcelona 1978).

la lleialtat dels pagesos en contra dels burgesos descreguts, partidaris d'una democràcia laica, els obrers de la ciutat o els jornalers sense terra, que refusaven l'explotació capitalista. Encara el 1934, quan la reforma agrària republicana promovia tensions socials i els miners d'Astúries s'aixecaven contra la societat burgesa, el jove Miguel Hernández —que havia estat pastor de cabres i havia estudiat amb els jesuïtes— repetí la crida a la submissió i a l'esforç resignat davant la lluita de classes: «*A tí, campesino, como a tí niño: se te debe enseñar a no saber nada... ¡Porfiad!: ni en la envidia ni en el odio: en la esposa y en el surco... Libres campesinos: ¡id libres! por el libre albedrío de la senda, la voluntad en sujeción, obedeciendo al polvo, a nada, a Dios.*»⁸¹

81. Miguel HERNÁNDEZ, *Obras completas* (Buenos Aires 1973²), ps. 958-959.

APENDIX

I) *Finques del capítol catedralici d'Oriola*. Font: ACO, *Mayordomía*

— *Mata-redona*. 987 tafulles (unes 117 ha) de regadiu. El 1762 un 16 % de la terra eren moreres. El 1758 es va dividir entre tres colons; entre quatre el 1764 i, finalment, entre cinc a partir del 1788.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1730	800 ll.	100,0
1746	810 ll.	101,2
1758	1.201 ll. 2 s.	150,1
1764	1.257 ll. 10 s.	157,1
1770	1.262 ll. 10 s.	157,8
1776	1.262 ll. 10 s.	157,8
1782	1.471 ll. 10 s.	183,9
1788	1.471 ll. 10 s.	183,9
1794	1.649 ll. 10 s.	206,1
1800	1.721 ll.	215,1
1806	1.591 ll.	198,8
1812	1.746 ll.	218,2
1818	1.940 ll.	242,5
1825	1.920 ll.	240,0
1832	1.543 ll. 1 s. 11 d.	192,8

— *Cantallops de Serra*. En desconec l'extensió, bé que era una finca gran, de regadiu. Es va dividir en dues parts iguals des del 1781.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1730	64 ll.	100,0
1738	65 ll.	101,5
1746	125 ll.	195,3
1752	125 ll.	195,3
1755	160 ll.	250,0
1761	225 ll.	351,5
1769	250 ll.	390,6
1775	392 ll. 11 s. 1 d.	613,9
1781	392 ll. 4 s. 5 d.	613,0
1787	392 ll. 4 s. 8 d.	613,0
1793	404 ll. 5 s. 5 d.	631,9
1799	404 ll. 5 s. 10 d.	631,9
1805	404 ll. 5 s. 10 d.	631,9
1811	404 ll. 5 s. 11 d.	631,9
1816	500 ll.	781,2
1825	490 ll.	765,6
1833	400 ll.	625,0

— *Tafulles de Núñez*. 11 fatulles (1,3 ha) de regadiu.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1728	40 ll.	100,0
1734	42 ll.	105,0
1741	55 ll.	137,5
1747	58 ll.	145,0

1753	90 ll.	225,0
1759	90 ll.	225,0
1765	90 ll. 4 s.	225,4
1771	90 ll. 4 s.	225,4
1777	125 ll.	312,5
1783	125 ll.	312,5
1789	125 ll.	312,5
1795	125 ll.	312,5
1808	125 ll.	312,5
1815	150 ll.	375,0
1821	150 ll.	375,0
1827	96 ll.	240,0
1833	96 ll.	240,0

— *Tafulles de Monreal*. 8 tafulles 20 brases (gairebé 1 ha) de regadiu.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1729	40 ll.	100,0
1736	45 ll. 10 s.	113,7
1742	65 ll.	162,5
1748	63 ll. 10 s.	158,7
1754	70 ll.	175,0
1760	80 ll. 15 s. 6 d.	201,9
1771	89 ll.	222,5
1778	102 ll. 12 s. 6 d.	256,5
1783	102 ll. 12 s. 6 d.	256,5
1789	141 ll.	352,5
1795	121 ll.	302,5
1802	133 ll.	332,9
1808	133 ll.	332,9
1815	133 ll.	332,9
1817	137 ll.	342,5
1824	100 ll.	250,0
1829	72 ll.	180,0

— *Hort antic de Cartagena*. 4 tafulles (0,4 ha) de regadiu, intramurs de la ciutat. El 1732 era plantat de moreres i fruiters.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1724	51 ll. 2 s. 2 d.	100,0
1732	56 ll. 4 s.	110,0
1740	56 ll.	109,4
1746	56 ll.	109,4
1752	56 ll.	109,4
1754	60 ll.	117,2
1761	70 ll.	136,8
1765	77 ll.	150,4
1771	77 ll.	150,4
1778	77 ll.	150,4
1783	77 ll.	150,4
1789	77 ll.	150,4
1795	77 ll.	150,4
1801	53 ll. 7 s. 2 d.	104,7
1807	53 ll. 7 s. 2 d.	104,7
1810	53 ll. 7 s. 2 d.	104,7
1816	53 ll. 7 s. 2 d.	104,7
1825	46 ll.	89,9
1833	40 ll.	78,1

II) *Finques del Collegi de Predicadors d'Oriola*

Fonts: Per als anys 1705-53, David BERNABÉ, *Tierra y sociedad en el Bajo Segura (1700-1750)* (Alacant, Universidad de Alicante y Caja de Ahorros Provincial, 1982), p. 172. Per a la resta, AHO, *Libro de consejos de este Patriarchal Colegio, 1754-94* i *Libro mayor del Patriarchal Colegio, 1794-1816*.

— *Hort del col·legi.* En desconec l'extensió. Era al costat de l'hort antic de Cartagena, del capítol. La seva producció estava exempta del delme. Regadiu.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1705	80 ll.	100,0
1714	70 ll.	87,5
1724	92 ll.	115,0
1734	92 ll.	115,0
1743	92 ll.	115,0
1753	125 ll.	156,2
1773	300 ll.	375,0
1780	321 ll.	401,2
.....		
1795	367 ll. 9 s. 10 d.	459,3
1800	321 ll. 9 s. 10 d.	401,8
1802	329 ll. 10 s. 11 d.	411,9
1807	330 ll. 10 s.	413,1
1812	330 ll. 10 s.	413,1
1816	350 ll.	437,5

— *Los Cuartos.* 118 tafulles (14 ha), oliverar i terra blanca. Secà. A partir del 1814 els dominics van plegar d'arrendar-la per explotar-la directament.

<i>any</i>	<i>renda</i>	<i>índex</i>
1769	500 ll.	100
1777	560 ll.	112
1786	560 ll.	112
1794	490 ll.	98
1800	490 ll.	98
1801	500 ll.	100
1807	500 ll.	100
1809	500 ll.	100